

УДК 336.7

Сирчин О.Л.

РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ БАНКОМ

У статті досліджено тенденції впливу державного регулювання банківської діяльності на управління комерційними банками в умовах сучасного розвитку економіки та банківської системи.

The article researches the trends of government regulation of banking activities impact on commercial bank management in today's economic and banking system development.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Особливе місце в рамках економічної теорії та практики займають питання, пов'язані з грошово-кредитним ринком та банківською системою. Під банківською системою, зазвичай, розуміють сукупність учасників грошово-кредитного ринку, які діють у рамках спільної грошово-кредитної системи, – універсальних і спеціалізованих комерційних банків, які проводять депозитні, кредитні та розрахунково-касові операції. Банківські системи розвинених країн та країн з ринковою формою економіки мають як спільні риси, пов'язані з загальним напрямком розвитку економіки, так і риси специфічні, пов'язані з особливостями еволюції національних економік та національних грошово-кредитних систем. Загальними ознаками побудови банківських систем є такі:

- 1) дворівневий характер банківських систем: перший рівень – центральний банк, другий рівень – комерційні банки, які безпосередньо надають економічним суб'єктам банківські послуги;
- 2) форми і методи регулювання банківської діяльності та грошово-кредитної сфери в цілому: ліцензування, операції центральних банків на грошовому ринку, уніфікація форм розрахунків тощо;
- 3) система нагляду за діяльністю комерційних банків. Зазвичай виділяють три типи організації банківського нагляду, що відрізняються способами організації і роллю центральних банків:
 - країни, в яких нагляд здійснює центральний банк;
 - країни, в яких нагляд здійснюють інші органи, яким держава делегувала ці повноваження;
 - країни, в яких нагляд здійснюють центральний банк спільно з іншими органами державного управління.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Розгляд теоретичних, методологічних, методичних та практичних питань регулювання банківської діяльності знайшли висвітлення в наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених, в дослідженнях міжнародних і вітчизняних організацій та інститутів. Значний внесок в дослідження питань регулювання банківської діяльності зробили такі вчені, як: Н. И. Валенцова, О. В. Дзюблук, Э. Дж. Долан, В. В. Коваленко, О. И. Лаврушин, В. І. Міщенко, Ф. Мишкин, С. В. Науменкова, Л. О. Примостка, П. Роуз, Дж. Синки, В. М. Усоскин, Г. Г. Фетисов та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Процеси, що протікають у світовій фінансово-кредитній системі, ставлять нові питання щодо організації регулювання банківської системи.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження тенденції впливу державного регулювання банківської діяльності на управління комерційними банками в умовах сучасного розвитку економіки та банківської системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Центральний банк представляє собою

національну (зазвичай, державну) фінансово-банківську установу, що формує основні аспекти національної грошово-кредитної системи та здійснює контроль над нею. Держава, зазвичай, формулює основні цілі діяльності центрального банку країни таким чином:

- 1) забезпечення стійкості національної валюти;
- 2) зміцнення національної банківської системи;
- 3) забезпечення ефективного і безперебійного функціонування платіжної системи країни та системи міжнародних платежів.

Для реалізації основних цілей держава, зазвичай, наділяє центральний банк такими функціями:

- 1) розроблення і проведення державної грошово-кредитної політики;
- 2) монопольна емісія готівкових грошових знаків;
- 3) ведення кореспондентських рахунків комерційних банків і встановлення правил здійснення розрахунків на території країни;
- 4) кредитор в останній інстанції для комерційних банків, який визначає порядок їх рефінансування;
- 5) здійснення ліцензування комерційних банків та нагляду за їх діяльністю;
- 6) визначення правил проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку та звітності для банків;
- 7) встановлення правил валютного регулювання і валютного контролю, а також визначення порядку здійснення розрахунків з нерезидентами в рамках експортно-імпортних та кредитно-інвестиційних операцій;
- 8) ведення бюджетних рахунків уряду країни;
- 9) зберігання державних золотовалютних резервів і управління ними;
- 10) аналіз стану грошово-кредитної системи; складання звітів та прогнозів платіжного балансу країни, стану економіки, валютно-фінансових відносин; збір, систематизація, аналіз та публікація статистичних даних в області грошово-кредитних відносин тощо.

Однак, процеси, що протікають у світовій фінансово-кредитній системі, ставлять нові питання в частині організації банківської системи. Ю. Г. Вешкін та Г. Л. Авагян вважають, що на сучасному етапі розвитку ринкової економіки питання про структуру банківської системи виступає знову – в теоретичних дискусіях з 1988 р., у працях низки економістів (Лоуренса Уайта, Джона Селджіна). Проте зміни в системі банківського нагляду Великої Британії та Японії (1998 р.), Німеччини (2002 р.), утворення зони євро та Європейського центрального банку, наростаючі з 1980-х років процеси глобалізації, дерегулювання фінансових ринків свідчать про сьогоденне «розмивання» традиційної дворівневої банківської системи. Більше того, завдання управління темпами інфляції, грошовим обігом, забезпечення стійкості національної валюти неможливо вирішити в рамках тільки банківської сфери та регулювання тільки банківської діяльності: на фінансових ринках оперує величезна кількість різних фінансових компаній, фондів, асоціацій тощо, які займаються традиційно банківськими операціями, але знаходяться поза сферою контролю центральних банків та не регулюються ними. У результаті, чим вище рівень розвитку та диверсифікації фінансових ринків, тим нижче ефективність дій центрального банку» [1, с.16].

Р. Л. Міллер та Д. Д. Ван-Хуз підкреслюють своє бачення процесів змін, які відбуваються в банківській системі під впливом сек'юритизації активів. Останнім часом на ринку збільшується частка цінних паперів, забезпечених активами. Особливий вклад у цей процес внесли комерційні банки та деякі інші депозитні установи через так звану сек'юритизацію активів. Сек'юритизація активів – процес, за допомогою якого депозитні установи не явно продають свої активи, що є окремо неліквідними, концентруючи їх у пули, які використовуються для забезпечення цінних паперів, продаваних ними на фінансових ринках. У свою чергу, ці цінні папери, що продаються депозитними установами, можуть відрізнятися від пулів активів, які їх забезпечують, за розміром відсоткової ставки, вартістю та терміном погашення. Деякі експерти вважають, що тенденція до сек'юритизації активів

депозитних установ відображає істотну зміну функцій банків. У минулому головною функцією депозитних установ було те, що вони брали на себе процентний ризик та контролювали зміни процентних ставок за активами і пасивами балансу. Саме різниця у процентних ставках за активами та пасивами давала банкам змогу отримувати прибуток. Сьогодні більшість аналітиків вважають, що сек'юритизація активів депозитних установ свідчить про передачу цієї функції іншим видам фінансових установ та іншим ринкам. На їхню думку, сьогодні основна спеціалізація депозитних установ – видача позик та обслуговування депозитів, а процентний ризик несуть інші менш «обережні» фінансові установи [2, с.221].

Є. В. Синельникова-Мурильова відзначає ще один аспект, пов'язаний зі змінами, що відбуваються у сфері грошово-кредитних відносин. Сила центрального банку полягає в тому, що він володіє монопольним контролем над грошовою базою. Однак влада центрального банку заснована не тільки на монопольному праві емітувати гроші та впливати на грошову базу, але й на існуванні суспільного попиту на ці гроші. Узагальнивши вище вказане, центральний банк може впливати на відсоток за допомогою різних заяв, виходячи із яких агенти можуть будувати свої очікування щодо політики банку. Однак у цьому випадку центральний банк дійсно повинен мати можливість вплинути на відсоток, інакше політика оголошень не принесе жодних результатів. Таким чином, для того щоб політика центрального банку була ефективною, а ціни – стабільними, повинен існувати стійкий попит на грошову базу. Аналіз попиту на готівкові гроші показує, що в останні роки з'явилася величезна кількість заміників готівкових грошей, які дозволяють переводити кошти без прямого використання фінансових інститутів. Ці кошти платежів є субститутами саме готівкових грошей, оскільки зазвичай використовуються для вчинення малих та середніх угод. Крім того, нові засоби платежів володіють перевагами порівняно з готівкою: вони більш гігієнічні та зручні у використанні, а витрати за ними нижчі, ніж за чеками, і в довершення всього за ними може виплачуватися відсоток. Водночас, нові засоби платежів на відміну від готівки не є анонімними, а згідно, наприклад, з оцінками Рогова (Rogoff, 1998), половина готівкових грошей у країнах ОЕСР знаходиться у агентів підпільного ринку. У зв'язку з цим пред'явлення ними попиту на готівкові гроші залежить від податкової політики держави та можливої легалізації незаконного бізнесу. У випадку, якщо легальний попит на готівку буде знижуватися, то і нелегальний попит на готівкові гроші також знизиться: їх буде ніде витратити, оскільки майже ніхто не буде приймати такі гроші [3, с.58].

Дії центрального банку (в рамках дворівневої банківської системи) у напрямку регулювання діяльності комерційних банків, ставить питання про ступінь цього регулювання та його вплив на ефективність діяльності банківської системи. Оскільки регулювання і конкуренція діють у діаметрально протилежних напрямках, тому кожна держава та її центральний банк вирішують практичне індивідуальне завдання – підсилити регулювання та підвищити надійність (ліквідність) банківської системи або знизити рівень регулювання за рахунок посилення конкуренції та підвищення ефективності (прибутковості) банків.

Теоретичну відповідь на це питання сформульовано в праці Р. Л. Міллера та Д. Д. Ван-Хуза. Існує три основні концепції поведінки органів регулювання банківської діяльності:

1. Теорія суспільних інтересів. Відповідно до цієї теорії регулюючі органи діють на благо усього суспільства, тобто їх чиновники призначаються легітимно обраними законодавцями і регулюючі органи приймають рішення керуючись інтересами суспільства. Саме ця теорія виступає на підтримку підстави незалежних регулюючих органів, таких, як різні комісії, що стежать за дотриманням суспільних інтересів. Якщо ринкові механізми не працюють, то, як стверджують прихильники цієї теорії, регулюючі органи втручаються і роблять те, що найбільше задовольняє інтереси споживачів та фірм.
2. Теорія «зрощення». На практиці, часто регулюючі органи швидше за все переслідували свої інтереси замість інтересів суспільства в цілому. Прихильники точки зору теорії

«зрощення», автором якої вважається лауреат Нобелівської премії Джордж Стіглер, стверджують, що суспільству в цілому не вигідно таке регулювання. Натомість цю вигоду отримують об'єкти регулювання. Збитки ж, зазвичай, несуть споживачі їхньої продукції.

3. Теорія суспільного вибору. Прихильники теорії суспільного вибору розглядають концепції суспільних інтересів та «зрощення» у якості крайніх випадків. Вони вважають, що перед регулюючими органами виникають альтернативи. З іншого боку, регулюючі органи будуть схильні зберігати ціни, пропоновані регульованими фірмами, на досить низькому рівні для вигоди споживачів даної продукції, які у свою чергу будуть задоволені, що позначиться на їхньому відношенні до регулюючих органів та політиків. Останні, у свою чергу, мають можливість повторно призначати членів органів нагляду і підвищувати їм заробітну плату. Разом з тим невисокі ціни можуть означати низький прибуток для фірм, що постачають даний вид продукції на ринок. Це, зрештою, може призвести до виходу з ринку цих фірм, тому і послуги членів регулюючих органів можуть не знадобитися у майбутньому.

У результаті органи нагляду, зазвичай, регулюють ринок таким чином, щоб дозволити фірмам отримувати прибуток дещо вище за рівень ринку досконалої конкуренції, але трохи нижче рівня, що забезпечується встановленням монопольних цін. Отже, органи нагляду не будуть віддавати перевагу ані ринку досконалої конкуренції, ані ринку чистої монополії. Таким чином, регулюючі органи дозволяють фірмам володіти, принаймні, частково, монопольною владою, тобто можливістю встановлювати монопольні ціни [2, с.267–268].

На думку авторів банківської енциклопедії світова фінансова криза, виявивши недоліки в існуючих системах фінансового регулювання, змусила шукати вихід із ситуації, що склалася на світовому фінансовому ринку, визначити основні напрямки дій щодо підвищення стійкості банківських систем та уникнення криз, подібних сьогоднішній. Це спричинило необхідність переосмислення принципів регулювання діяльності банків, а також потребу у розробленні та впровадженні нових підходів та методів оцінки системних ризиків, створенні контрциклічних норм достатності капіталу та формуванні резервів на покриття можливих збитків за позиками на періоди економічних підйомів і спадів. Саме з цією метою Базельським комітетом з питань банківського нагляду було розроблено пакет реформ банківського регулювання, який отримав назву Базель III. У грудні 2009 р. Базельський комітет представив для обговорення попередній варіант нових правил і вимог. Загальною метою реформи світової фінансової системи було підвищити стійкість банківської системи за рахунок збільшення ліквідних резервів та покращення якості капіталу. Посилене регулювання світової банківської системи, на думку представників Базельського комітету, мало убезпечити від повторення світових фінансових та економічних криз, подібних тій, яка сталася два роки тому. Автори чергових поправок до Базельської Угоди про капітал передбачають, що запропонований пакет змін дозволить суттєво посилити фінансовий стан банків та стримати банки від прийняття на себе надмірних ризиків [4, с.23–24].

Як зазначає І. В. Ларіонова навіть за умови обрання органами нагляду політики надмірної регламентації банківської діяльності розраховувати на те, що такий підхід здатний забезпечити абсолютну безпеку і стабільність банківської системи, згодом, наївно. Не випадково останнім часом все більшу перевагу у системі заходів банківського нагляду приділяється оцінці якості управління кредитними організаціями [5, с.7].

Загальний підхід центрального банку до регулювання комерційних банків визначається специфікою самої банківської діяльності.

У процесі еволюції будь-якої банківської системи можна прослідкувати вплив двох різноспрямованих тенденцій: прагнення до найбільшої ефективності з боку учасників системи (в особі власників комерційних банків) та прагнення до найбільшої стабільності з боку суспільства у цілому (в особі держави). Стабільність функціонування є чи не головною вимогою, яка ставиться суспільством до банківської системи, що відрізняє її від будь-якої іншої галузі економіки. Спеціальне регулювання фінансово-банківського сектору з боку держави обумовлено як специфікою банківської справи, пов'язаної з виробництвом послуг

особливого роду (трансформацією депозитів у позички, випуском інструментів ліквідності і накопиченням інформації про позичальників), так і різноманітними негативними наслідками, які банківські кризи несуть для національної економіки і соціальної стабільності.

Очевидно, що банки займають особливе місце серед інших спеціалізованих фінансових посередників чинності унікальною «подвійністю» виконуваних ними функцій: пасивної (залучення коштів вкладників) і активної (розміщення їх у позички). Банки мають справу з фінансовими контрактами (позиками та депозитами), які не можуть бути так легко перепродані на ринку, як акції, облігації або інші цінні папери. Ліквідність останніх пояснюється їх «анонімністю» у тому сенсі, що особистість їх поточного власника не має значення для визначення їх ринкової ціни. У результаті банки, як правило, не мають можливості продати ці контракти на ринку та змушені залишати їх на балансі до закінчення терміну їх дії. Крім того, фінансові контракти, випущені фірмами-позичальниками (договори позики), зазвичай, відрізняються за обсягом та терміном дії від контрактів, необхідних інвесторам (строкових депозитів або вкладів до запитання).

В. А. Іванов вважає, що «трансформація ризиків, строків і розмірів вкладів є центральною функцією банків у народному господарстві» [6, с.9].

На думку П. С. Роуз, «до найбільш важливих функцій банку варто віднести: кредитну та інвестиційну діяльність (кредитна функція), здійснення платежів за дорученням клієнтів при покупці ними товарів та послуг (платіжна функція), управління фінансовими активами та нерухомістю клієнтів (функція управління потоками готівки і трастова функція), надання допомоги клієнтам у інвестуванні та мобілізації коштів (функція брокера, інвестиційна та ощадна функції)» [7, с.18].

Ключовими ознаками сутності комерційного банку з економічної точки зору є його націленість на отримання прибутку у результаті виконання банківських функцій (загального вираження напрямів проведення операцій банку) та заборони на виконання інших небанківських функцій (виробництво, торгівля, страхування тощо). До переліку основних функцій банку належать:

- 1) функція посередника в платежах між економічними суб'єктами або функція розрахунково-касового обслуговування клієнтів банку;
- 2) функція концентрації заощаджень економічних суб'єктів або ощадна функція;
- 3) функція створення і знищення кредитних засобів обігу або кредитно-інвестиційна функція;
- 4) функція трансформації заощаджень у кредити та інвестиції за термінами, обсягами і ризикам або трансформаційна функція.

Чинна наразі модель комерційного банку опирається на загальну ідею устрою сучасної банківської системи. Ця ідея полягає в тому, що банківська діяльність можлива за умови повного або часткового резервування. При повному («стовідсотковому») резервуванні банк повинен мати грошові резерви (високоліквідні активи – кошти в касі банку та на кореспондентських рахунках) рівні залученим депозитам або зобов'язанням в цілому. При частковому («не стовідсотковому») резервуванні банк повинен мати грошові резерви рівні деякій частини залучених депозитів або зобов'язань в цілому. Сучасна банківська система функціонує на умовах часткового резервування.

Е. Дж. Долан звертає увагу на теоретичне джерело основної спеціальної проблеми діяльності комерційного банку – проблеми співвідношення прибутковості та ліквідності. Система часткового банківського резервного покриття постійно стикається з проблемою ліквідності, оскільки у цій ситуації банки володіють резервами, тільки частини своїх депозитів. Незважаючи на це, банки з частковим резервним покриттям можуть успішно функціонувати, оскільки приплив готівкових грошей і резервів зазвичай компенсується відтоком готівки та резервів. Ланцюгова реакція банківських банкрутств, падіння цін на цінні папери, а також масове вилучення вкладів призводять до банківських криз. У випадку одночасного банкрутства кількох банків розпочинається масове вилучення депозитів, оскільки люди втрачають впевненість у безпеці своїх коштів.

Пізніше коли банки продають цінні папери для того, щоб отримати готівку, необхідні їм для виплати депозитів, ціни на цінні папери падають, викликаючи нову хвилю банкрутства банків [2, с.167].

Банківська дилема «ліквідність-прибутковість» полягає в такому:

- банк може бути абсолютно надійним, якщо просто зберігає всі залучені ним кошти у вигляді високоліквідних активів (каса і кореспондентські рахунки), але при цьому виникає практично повна відсутність прибутку як для банку, так і для його клієнтів. Банк стає просто надійним сховищем грошей;
- банк може задіяти всі доступні йому ресурси (пасиви) для проведення активних операцій (кредитування та інвестування). Подібні дії можуть принести значні прибутки банку, але він стає ліквідним, тому, що буде надзвичайно важко ліквідувати активи (погасити кредити або продати інвестиції), щоб отримати грошові кошти, якщо вкладники вимагатимуть повернути суми грошей зі своїх рахунків.

Таким чином, без центрального банку, готового забезпечити купівлю цінних паперів у комерційних банків або рефінансування їх кредитів (для підтримування необхідної ліквідності як банківської системи у цілому, так і окремого комерційного банку в кризових умовах) теорія банківської справи є не повною та практично не застосовною в рамках повного економічного циклу. Отже, регулювання діяльності комерційних банків, як у звичайних умовах, так і в умовах кризи є об'єктивною необхідністю існуючої моделі банківської системи в умовах ринкової економіки.

Сучасний комерційний банк є підприємством особливого типу, тому що сутність його діяльності визначається як типовими уявленнями про відокремлене підприємство (засноване, зазвичай, на приватній власності), так і ступенем державного регулювання банківської діяльності.

Висновки і перспективи подальших розробок. Узагальнюючи вищевикладене та акцентуючи увагу на сучасних особливостях банківської системи можна сформулювати такі суттєві моменти діяльності комерційного банку та його державного регулювання:

1. Сучасна банківська система є дворівневою: центральний банк і комерційні банки. Основне завдання центрального банку країни полягає у проведенні грошово-кредитної політики, де значна роль належить комерційним банкам, здатним збільшувати грошову масу за допомогою грошово-кредитного мультиплікатора (грошово-кредитний мультиплікатор – є наслідком сучасного устрою банківської системи як системи часткового резервування). Внаслідок цього центральний банк регулює діяльність комерційних банків з метою забезпечення їх надійності. Форми та методи регулювання, як і цілі грошово-кредитної політики, залежать від рівня розвитку економіки та інфраструктури ринку.
2. Запропоноване у статті розуміння сутності сучасного комерційного банку ґрунтується на таких моментах:
 - банк є особливою формою ринкового підприємства внаслідок особливості устрою банківської системи і специфіки виконуваних функцій;
 - значимість комерційних банків в успішному функціонуванні економіки настільки велика, що неприпустимість зниження їх надійності (криза в окремих банках або у банківській системі в цілому веде до загальноекономічної кризи) вимагає державного регулювання банківської діяльності з боку центрального банку країни, але форми регулювання і ступінь їх застосування відрізняються для країн з різним рівнем розвитку і залежать від фаз економічного циклу;
 - з точки зору вимог суспільства, банк (за своєю економічною сутністю) є фінансовим посередником, призначення якого полягає у забезпеченні економіки достатнім обсягом

грошових коштів за рахунок концентрації коштів одних економічних суб'єктів і перерозподіл цих коштів іншим економічним суб'єктам, допомогою виконання спеціальних функцій з метою одержання достатнього прибутку. До основних функцій банку належать:

- 1) функція посередника в платежах між економічними суб'єктами або функція розрахунково-касового обслуговування клієнтів банку;
- 2) функція концентрації заощаджень економічних суб'єктів або ощадна функція;
- 3) функція створення та знищення кредитних засобів обігу або кредитно-інвестиційна функція;
- 4) функція трансформації заощаджень у кредити та інвестиції за термінами, обсягами і ризикам або трансформаційна функція;

З юридичної точки зору сутність комерційного банку полягає у тому, що він функціонує на підставі спеціальної ліцензії, що видається центральним банком, де визначені операції, які має право проводити банк, та визначено вимоги держави, які пред'являються до банку (наявність капіталу певного розміру, наявність матеріальних і технічних засобів, вимоги до кваліфікації співробітників тощо).

Таким чином, банк є формально самостійним комерційним підприємством, основною метою якого є отримання прибутку, але, водночас, існує межа, яка встановлюється державою, не подолавши її, комерційне підприємство не може стати банком. На основі вищевикладених положень, діяльність комерційного банку регулюється центральним банком на всіх стадіях його життєвого циклу та циклу національної економіки. Інакше кажучи, можна сформулювати положення про те, що сучасний комерційний банк, по суті, являється формою державно-приватного партнерства, де ступінь приватних і державних інтересів знаходяться у взаємному протиріччі, а ступінь вирішення цього протиріччя визначається у кожній країні по різному та залежно від ситуації в економіці.

Список використаної літератури

1. Вешкин Ю. Г. Банковские системы зарубежных стран: курс лекций / Ю. Г. Вешкин, Г. Л. Авагян. – М.: Экономист, 2004. – 400 с.
2. Миллер Р. Л. Современные деньги и банковское дело / [Р. Л. Миллер, Д. Д. Ван-Хуз; пер. с англ.]. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 856 с.
3. Синельникова-Мурылева Е. В. Инновации в сфере денежных платежей и спрос на деньги в России / Е. В. Синельникова-Мурылева. – М.: Ин-т Гайдара, 2011. – 224 с.
4. Арбузов С. Г. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504 с.
5. Ларионова И. В. Управление активами и пассивами в коммерческом банке / И. В. Ларионова. – М.: Консалтбанкир, 2003. – 272 с.
6. Иванов В. А. Настольная книга по немецкому банковскому делу / В. А. Иванов. – М.: Логос, 1996. – 168 с.
7. Роуз П. С. Банковский менеджмент / [П. С. Роуз; пер. с англ. со 2-го изд.]. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 768 с.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013.